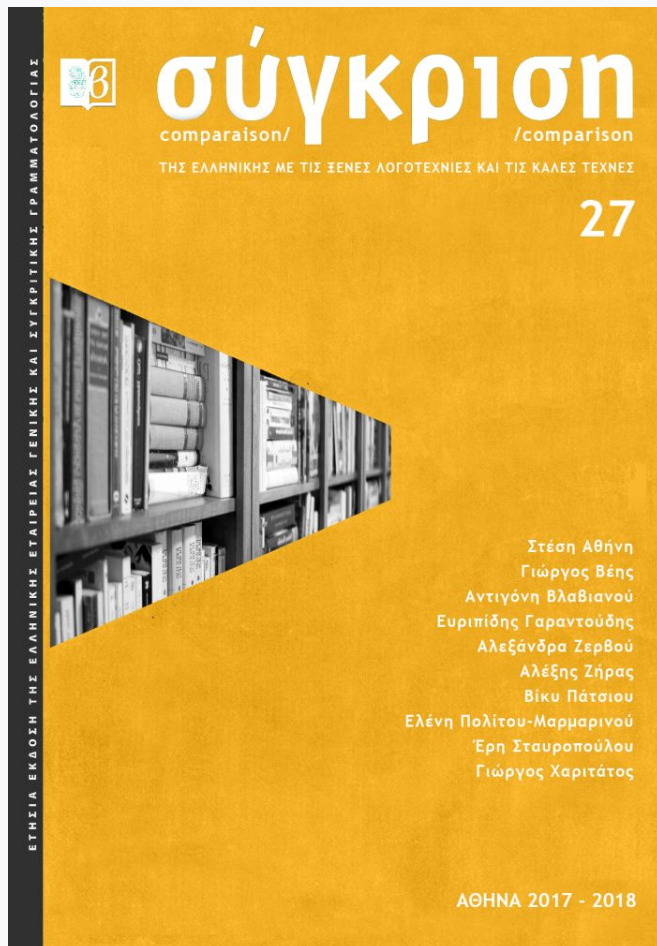

Σύγκριση

Τόμ. 27 (2018)

Ο Ν. Ι. Σαλτέλης και η μετάφραση μυθιστορημάτων

Στέση Αθήνη

doi: [10.12681/comparison.19849](https://doi.org/10.12681/comparison.19849)

Copyright © 2019, Αθήνη Στέση

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αθήνη Σ. (2019). Ο Ν. Ι. Σαλτέλης και η μετάφραση μυθιστορημάτων. *Σύγκριση*, 27, 43–59.
<https://doi.org/10.12681/comparison.19849>

ΣΤΕΣΗ ΑΘΗΝΗ

Ο Ν. Ι. Σαλτέλης και η μετάφραση μυθιστορημάτων¹

Η χαρτογράφηση των αυτοτελώς δημοσιευμένων ελληνικών μεταφράσεων, την οποία πλέον διαθέτουμε για μια εκτενή περίοδο (1801-1950),² παρέχει ένα ανεξάντλητο υλικό που μας επιτρέπει να προβούμε σε ομαδοποιήσεις, ταξινομήσεις ή ποσοτικές μετρήσεις με βάση την εκδοτική ή τη μεταφραστική μονάδα, με φίλτρο τον συγγραφέα, τον μεταφραστή, τον τίτλο, τις γλώσσες ή τις γραμματικές αφετηρίες. Αναμφίβολα, οι προσεγγίσεις αυτές αναδεικνύουν ποικίλες όψεις του μεταφραστικού φαινομένου μέσα στην ιστορική του διαδρομή. Ωστόσο, σε μια αφήγηση της ιστορίας των ελληνικών μεταφράσεων είναι χρήσιμη και η αναζήτηση της συμβολής του ανθρώπινου παράγοντα, του μεταφραστή, των προθέσεων και των πρακτικών του, του στοχασμού του για τη μετάφραση: «Μόνο μέσω των μεταφραστών και του κοινωνικού τους περιγύρου (πελάτες, πάτρωνες, αναγνώστες) μπορούμε να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε γιατί έγιναν οι μεταφράσεις σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και τόπο. [...] Πρέπει να γνωρίσουμε τους ανθρώπους που ενεπλάκησαν».³ Στο πλαίσιο λοιπόν μιας ανθρωποκεντρικής προσέγγισης των ελληνικών μεταφράσεων, το κρίσιμο ερώτημα «Ποιος είναι ο μεταφραστής;»,⁴ που μας καλεί κάθε μετάφραση να θέσουμε,⁵ αποφάσισα να το υποβάλω για τον Νικόλαο Ι. Σαλτέλη. Τον επέλεξα ανάμεσα στα ευάριθμα μέλη μιας γενιάς μεταφραστών νεαρής ηλικίας, που εμφανίστηκαν στη διάρκεια της μεταβατικής δεκαπενταετίας 1830-1845⁶ και (εκτός από τη σύνθεση ποιημάτων) ασχολήθηκαν, κυρίως, με το μυθιστόρημα· δοκιμάστηκαν στη μετάφραση ενός είδους νεωτερικού, που αναζητούσε την ταυτότητά του, ακαταστάλακτου ως προς τις επιλογές και τα πρότυπά του, που υπηρετούσε ακόμη τον συνδυασμό τερπνού και ωφέλιμου –πριν τη στροφή του 1845 προς το τερπνό– και κέρδιζε σε υπόληψη. Ανήκει στους μεταφραστές εκείνους που δραστηριοποιήθηκαν στην περιφέρεια, στα ανερχόμενα εμπορικά κέντρα του βιβλίου, την Ερμούπολη και τη Σμύρνη. Τα πλούσια περικείμενα με τα οποία ο Σαλτέλης πλαισίωσε τις μεταφράσεις του (πρόλογοι, αφιερώσεις, υποσημειώσεις και παραπομπές, με άφθονα αυτοβιογραφικά στοιχεία) –κατεξοχήν προνομιακό έδαφος της εμφάνισης του μεταφραστή και χώρο ανάδειξης της προσωπι-

¹ Μια πρώτη εκδοχή του κειμένου παρουσιάστηκε στην προφορική μου ανακοίνωση «Δυο ιδιόμορφες εκδοχές μεταφραστικής εμφάνισης: Ν. Σ. Πίκκολος και Ν. Ι. Σαλτέλης» στο Colloque franco-hellénique «Figures de traducteurs dans l'espace franco-hellénique (19ème - 21ème siècles)» που διοργάνωσαν το Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, η Γαλλική Σχολή Αθηνών και το Γαλλικό Ινστιτούτο της Ελλάδας στην Αθήνα 6-8 Μαρτίου 2014.

² Κ. Γ. Κασίνης, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων ξένης λογοτεχνίας 10'-Κ' αι. Αυτοτελείς εκδόσεις: 1801-1900*, Αθήνα, ΣΔΩΒ, 2006· *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων ξένης λογοτεχνίας 10'-Κ' αι. Αυτοτελείς εκδόσεις: 1901-1950*, ΣΔΩΒ, Αθήνα, 2013.

³ Anthony Pym, *Method in Translation History*, St Jerome Publishing, Μάντσεστερ, 1998, 2014, σ. ix.

⁴ Antoine Berman, *Pour une critique des traductions: John Donne*, Gallimard, Παρίσι 1995, σ. 73.

⁵ «Humanizing Translation History», *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 42 (2009), σ. 1-27.

⁶ Φίλιππος Παππάς, *Ο διάλογος της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες μέσω των μεταφράσεων (1830-1909)*, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2012, διδακτορική διατριβή, σ. 15-26.

κής του φωνής⁷-, παρέχουν ένα μεθοδολογικά αξιοποιήσιμο υλικό⁸ μέσα από αυτό μπορούμε να προσεγγίσουμε σκέψεις και συναισθήματα, να αναρωτηθούμε για τα κίνητρα και τις μεταφραστικές προθέσεις, να θέσουμε στο «μεγεθυντικό φακό» τις μεταφράσεις⁹ και να αναζητήσουμε τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματώθηκαν.

Ο Νικόλαος Ι. Σαλτέλης γεννήθηκε στις Κυδωνίες το 1815, δεύτερο μετά τη Σμύρνη οικονομικό κέντρο της Μικράς Ασίας και σημαντικότερη εστία του Διαφωτισμού.¹⁰ Καταγόταν από επιφανείς οικογένειες της πόλης που είχαν συμβάλει ενεργά στην πολιτιστική και οικονομική της ανάπτυξη· είχαν στηρίξει το έργο της Ακαδημίας των Κυδωνιών (1800-1821), εξασφαλίζοντας πόρους για την ανέγερση του κτιρίου και χρηματοδοτώντας την ίδρυση του τυπογραφείου από τον Κωνσταντίνο Τόμπρα.¹¹ Από την περίφημη σχολή –που έχαιρε της επιρροής του Αδαμάντιου Κοραή και είχε εισπράξει τον θαυμασμό του Firmin Didot κατά την επίσκεψή του στις Κυδωνίες– κατά τη διάρκεια των είκοσι χρόνων λειτουργίας της είχαν περάσει σημαντικοί λόγιοι (Βενιαμίν Λέσβιος, Γρηγόριος Σαράφης, Θεόφιλος Καΐρης κ.ά.)· ιδιαίτερη έμφαση είχε δοθεί στην καλλιέργεια της κλασικής παιδείας και στη σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, στην ενίσχυση της γλωσσομάθειας και, φυσικά, στην άσκηση στις φυσικές επιστήμες και τη μελέτη της φιλοσοφίας. Η σχολή, εκτός από δικό της τυπογραφείο, διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη.

Το σχέδιο της οικογένειας Σαλτέλη που προέβλεπε, προφανώς, σπουδές του Νικόλαου στην Ακαδημία, ανατράπηκε από τις ιστορικές εξελίξεις. Δεν κόπηκαν, πάντως, οι δεσμοί με τον πνευματικό της κόσμο. Μετά την είσοδο του οθωμανικού στρατού στις Κυδωνίες και την πυρπόληση της πόλης, η οικογένεια κατέφυγε στα Ψαρά, όπου ο πατέρας, Ιωάννης Σαλτέλης, έπεσε μαχόμενος στον αγώνα.¹² Στη συνέχεια ο Νικόλαος με τη μητέρα του εγκαταστάθηκαν στην Τήνο. Εκεί φοίτησε σε ένα από τα λιγοστά σχολεία που λειτούργησαν στα χρόνια της επανάστασης, στη σχολή της Ευαγγελίστριας, σχολάρχης της οποίας ήταν ο Ευ-

⁷ Pascale Sardin, «De la note du traducteur comme commentaire : entre texte, paratexte et pré-texte», *Palimpsestes*, 20 (2007). <https://journals.openedition.org/palimpsestes/99> επίσκεψη: 3.3.2019.

⁸ Agnes Whitfield, «Méthode et pratique du portrait : Sur les traces des traducteurs», *Romanica Wratislaviensia* LIX (2012), σ. 175-184.

⁹ Jean Delisle, «Présentation», *Portraits de traducteurs*, επιμ. Jean Delisle, Les Presses de l'Université d'Ottawa-Artois/ Presses Université, Ottawa-Arras, 1991, σ. 1.

¹⁰ Ρωξάνη Αργυροπούλου-Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Ο Διαφωτισμός στον χώρο της Αιολίδας», *Μυτιλήνη και Αίβαλί (Κυδωνίες). Μια αμφίδρομη σχέση στο Βορειοανατολικό Αιγαίο, Ε' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης και Παναγιώτης Μιχαηλάρης, ΙΝΕ-ΕΙΕ, 2007, Αθήνα, σ. 59-75.

¹¹ Η μητέρα του Αναστασία ήταν κόρη του προεστού των Κυδωνιών Χατζή Αθανασίου, έναν από τους δωρητές του οικοπέδου όπου αναγέρθηκε η σχολή. Ο Χατζή Παρασκευάς Σαλτέλης, από την οικογένεια του πατέρα του, εξασφάλισε τους πόρους για την ανέγερση του κτηρίου και κατέβαλε τις δαπάνες στον Κωνσταντίνο Τόμπρα για να στήσει το τυπογραφείο, που πέρασε στη συνέχεια στον έλεγχο της Ακαδημίας· βλ. Γεώργιος Σακκάρης, *Ιστορία των Κυδωνιών*, Αθήνα, 1920, σ. 54.

¹² Σακκάρης, *ό.π.*, σ. 24.

στράτιος Πέτρου από τις Κυδωνίες, με προϋπηρεσία στην Ακαδημία.¹³ Η μητέρα του Αναστασία που, όπως και οι αδελφές της, ανήκε στις εγγράμματες γυναίκες της εποχής,¹⁴ διατήρησε αλληλογραφία με τον Θεόφιλο Καΐρη και με την αδελφή του Ευανθία στη Σύρο. Μάλιστα, σε επιστολή της προς την τελευταία ζητούσε να της στείλει για τον εντεκάχρονο τότε γιο της την «κωμωδία [sic] του Ρασίν».¹⁵ Με τη λήξη της επανάστασης επαναπατρίστηκαν στις κατεστραμμένες Κυδωνίες. Ο Σαλτέλης ανέπτυξε κάποια εμπορική δραστηριότητα μέχρι το 1841.¹⁶ Το 1843, χάρη στη χορηγία συγγενικού προσώπου, έφυγε για το Παρίσι για να σπουδάσει ιατρική· παρέμεινε εκεί για πέντε χρόνια. Λόγοι υγείας τον ανάγκασαν να επιστρέψει στις Κυδωνίες, ένα έτος πριν πάρει το δίπλωμά του· άσκησε για δύο χρόνια την ιατρική μέχρι τον πρόωρο θάνατό του το 1850. Υπήρξε φιλομαθής και βιβλιόφιλος όπως μαρτυρά η αναγραφή του ονόματός του σε καταλόγους συνδρομητών ελληνικών εκδόσεων¹⁷ και η συγκρότηση πλούσιας βιβλιοθήκης, η οποία μετά τον θάνατό του βγήκε σε λαχειοφόρο αγορά μέσα από την *Εφημερίδα της Σμύρνης*.¹⁸

Ο Σαλτέλης είχε κληρονομήσει από το οικογενειακό του περιβάλλον βαθύ σεβασμό για την παιδεία και τις διαφωτιστικές αξίες, ενσαρκωμένο στο πρόσωπο του Θεόφιλου Καΐρη,¹⁹ τον οποίο είχε γνωρίσει στα παιδικά του χρόνια.²⁰ ενόσω

¹³ Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, «Ο ελληνοδιδάσκαλος και σχολάρχης της Τήνου (1824-1841) Ευστράτιος Πέτρου ο Κυδωνιεύς. Νέα στοιχεία για τη ζωή και την εκπαιδευτική του δράση», *Πρακτικά Α΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. ΙΔ΄ (1991-1993), Αθήνα, 1993, σ. 70-122.

¹⁴ Η Αναστασία μαζί με τις αδελφές της συνυπέγραψαν την *Επιστολήν προς Φιλελληνίδας* που συνέταξε η Ευανθία και δημοσιεύθηκε το 1825 στην Ύδρα· βλ. Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος δεύτερον. Επιστολαί Ευανθίας Καΐρη 1814-1866*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1997, σ. 60.

¹⁵ Επιστολή της Αναστασίας Χατζή Αθανασίου από την Τήνο προς την Ευανθία Καΐρη στη Σύρο 18/30 Αυγούστου 1826· βλ. Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος τέταρτον. Επιστολαί προς Ευανθίαν Καΐρη 1815-1866*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1999, σ. 22.

¹⁶ Βλ. Μαριέττα Σέρβου, «Ανήσυχοι και νέοι γύρω στα 1845», *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, αρ. 33, Αθήνα 1998, σ. 239.*

¹⁷ Π. Ζωντανού, *Ανατροφή των κορασιών*, Ερμούπολη 1836· Μ. Α. Φριτότου, *Διδασκαλία περί του Φυσικού Δικαίου*, μετ. Π. Κοκκώνη, Αθήνα, 1836· Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης Τρίτομον*, Βιέννη 1837· Π. Χαρίση, *Αλληλοδιπλογραφία ήτοι Σύγγραμμα Εμπορικών επί της Αλληλογραφίας του Εμπόρου, και των Διπλογραφικών αυτού βιβλίων*, Βιέννη 1837· *Λεξικόν των αρχαίων κυρίων ονομάτων της μυθολογίας*, Βιέννη 1837· Λαμαρτίνου, *Ο θάνατος του Σωκράτους*, μετ. Ι. Σκυλίση, Σμύρνη 1841· Γαληνού Κλάδου, *Συλλογή Ιατρικών Συνταγών*, Σμύρνη 1842· Αλφόνσου Ρογήρου, *Οι Γενίτσαροι*, Σμύρνη 1843. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή την Πόπη Πολέμη που έθεσε στη διάθεσή μου το ηλεκτρονικό αρχείο των συνδρομητών στο Βιβλιογραφικό Εργαστήρι «Φίλιππος Ηλιού».

¹⁸ *Εφημερίς της Σμύρνης*, αρ. 95, 2.2.1851. Η βιβλιοθήκη περιλάμβανε 305 τεύχη ή 132 συγγράμματα επιστημονικά, φιλολογικά, γαλλικά, ελληνικά και ιταλικά. Το λαχείο βγήκε σε 300 αριθμούς προς 50 γρόσια τον αριθμό και διακινήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και στις πόλεις της Αιολίδας (Σμύρνη, Κυδωνίες και Μυτιλήνη).

¹⁹ Η προσωπικότητά του είχε σημάδεψει τους Κυδωνιάτες· πρβλ. τους στίχους του Αθανασίου Περγεούδη Κυδωνιέως, *Ποιητικάί απαρχαί*, Ερμούπολη 1838, σ. 35 (Αλέξης Πολίτης, «Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχνή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση», *Σύρος και Ερμούπολη. Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ός} αι.*, επιμ. Χριστίνα Αργιαντώνη-Δημήτρης Δη-

βρίσκονταν στις Κυδωνίες παρακολουθούσε στενά τη δράση του «Νέου Πλάτωνος και Σωκράτους μεταγενεστέρων χρόνων»,²¹ τις διώξεις για τις θεολογικές και φιλοσοφικές του ιδέες από το καθεστώς της βαυαροκρατίας και την Εκκλησία, εκφράζοντας αισθήματα συμπάθειας γι' αυτόν και οργής για τους διώκτες του. Στο Παρίσι επιδίωξε να τον συναντήσει²² και μαζί με τον Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση δραστηριοποιήθηκε αρχικά στον κύκλο της Θεοσέβειας, αλλά αποστασιοποιήθηκε στη συνέχεια.²³ Επίσης, έτρεφε, μεγάλο θαυμασμό για τους ρομαντικούς ποιητές της γενιάς του, τον Αλέξανδρο, κυρίως, και τον Παναγιώτη Σούτσο, στους οποίους αφιέρωσε ποιήματα και παρέθεσε πολλούς στίχους τους (*Περιπλανώμενος, Μεσσίας, Άσωτος και Οδοιπόρος*). Στενή φιλία τον συνέδεσε με τον Σμυρνιό ποιητή και παραγωγικότατο μεταφραστή Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση,²⁴ με τον οποίο συνυπέγραψαν από κοινού την ποιητική συλλογή *Η Ευανθία ήτοι άσματα ερωτικά αστεία και ποικίλα* (Σμύρνη 1844), που από τον τίτλο της κινεί συνειρμούς προς την Ευανθία Καΐρη.²⁵ Ο Σμυρνιός ποιητής και μεταφραστής συνέταξε τη νεκρολογία του στην *Εφημερίδα της Σμύρνης*.²⁶

Η μεταφραστική και συγγραφική παραγωγή του Σαλτέλη διέγραψε τον κύκλο της μέσα στην τρίτη δεκαετία της ζωής του. Η πρώτη εμφάνισή του στο εκδοτικό προσκήνιο πραγματοποιήθηκε με τη μετάφραση του μυθιστορήματος του Λε-Σάζη *Ο χωλός διάβολος και οι ράβδοι του*, που τυπώθηκε στην Ερμούπολη το 1838 σε δύο τόμους.²⁷ Το δεύτερο εκδοτικό του βήμα ήταν η επίσης μια δίτομη μετάφραση, ενός μυθιστορήματος και πάλι, του *Ερνέστης ήτοι η διαστροφή*

μητρόπουλος, ΙΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 2008, σ. 227). Αναφορές στον Καΐρη συναντάμε και στον Αλέξανδρο Σούτσο, *Πανόραμα της Ελλάδος*, Ναύπλιο 1833.

²⁰ Βλ. Επιστολή του Ν. Ι. Σαλτέλη 12/24 Νοεμβρίου 1843 από το Παρίσι προς τον Καΐρη στη Μασσαλία: «ενετράφην πλησίον σας, με είδατε γεννηθέντα, μ' εδώκατε την πρώτην ανατροφήν, παις ή ανήρ ήμην πάντα προ οφθαλμών σας, και με γνωρίζετε· σας γράφω μόνον διά ν' ανακαλεσθώ εις την μνήμην σας ... αν μ' ελησημονήσατε», Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος τρίτον. Επιστολαί προς Θεόφιλον Καΐρην. Τόμος δεύτερος 1839-1845*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1998, σ. 171.

²¹ *Κυδωνιάτης*, σ. 9, 146.

²² Ο Καΐρης ενδιαφέρθηκε για τις σπουδές του και έδωσε συμβουλές στη μητέρα του σχετικά με τα έξοδα της διαμονής του στο Παρίσι· βλ. Επιστολή από το Παρίσι 17/29 Αυγούστου 1843 προς την Αναστασία Χατζή Αναστασίου [σικ Αθανασίου] στις Κυδωνίες, Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος πρώτον. Επιστολαί Θεοφίλου Καΐρη. Τόμος δεύτερος 1839-1844*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1995, σ. 144.

²³ Βλ., ενδεικτικά, Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος πρώτον. Επιστολαί Θεοφίλου Καΐρη. Τόμος δεύτερος 1839-1844*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1995, σ. 189-192.

²⁴ Αλέξης Πολίτης, «Η αγάπη για την ποίηση και οι αναγκαστικές μεταφράσεις πεζογραφίας. Ο Ιωάννης Ισιδωρίδης Σκυλίτσης αυτοβιογραφείται», *Πολυφωνία. Φιλολογικά μελετήματα αφιερωμένα στον Σ. Ν. Φιλιππίδη*, επιμ. Αγγέλα Καστρινάκη-Αλέξης Πολίτης-Δημήτρης Πολυχρονάκης, ΠΕΚ-Εκδόσεις Φιλολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σ. 49-103.

²⁵ Ο Σαλτέλης φαίνεται ότι είχε κρατήσει κάποια επαφή με την Ευανθία· βλ. Επιστολή Νικολάου Ι. Σαλτέλη προς την Ευανθία Καΐρη 12/24 Ιουνίου 1840 από Κυδωνίες σε Άνδρο, Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος τέταρτον. Επιστολαί προς Ευανθίαν Καΐρη 1815-1866*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1999, σ. 34-35. Να προσθέσουμε και την τιμητική αναφορά όταν παραπέμπει στη μετάφραση *Μάρκου Αυρηλίου, εγκώμιον υπό Θωμά ρήτορος* «υπό σοφής και αξιοτίμου γυναικός, της Κυρίας Ευανθίας Καΐρη», (*Χωλός διάβολος*, σ. 90).

²⁶ *Εφημερίς της Σμύρνης*, αρ. 86, 1.12.1850.

²⁷ Η έκδοση πραγματοποιήθηκε στο τυπογραφείο του Γ. Μελισταγούς.

του αιώνας του Γουσταύου Δρουινώ, που τυπώθηκε στη Σμύρνη το 1841.²⁸ Δημοσίευσε, επίσης, μια μετάφραση του πλατωνικού Κρίτωνος που περιλήφθηκε στην έκδοση *Σωκράτης. Μελέτη* (Σμύρνη 1842).²⁹ πρόθεσή του ήταν να δημοσιεύσει και άλλες ενδογλωσσικές μεταφράσεις που θα συνέβαλαν στη σύσφιξη των δεσμών των «Κυδωνιακών μεираκίων» με τη σοφία των αρχαίων προγόνων. Το 1842, την τελευταία χρονιά πριν από την αναχώρησή του για το Παρίσι, επιδίωξε να αναδειχτεί στο ποιητικό τοπίο, ξεκινώντας συνεργασίες σε περιοδικά και εφημερίδες της Σμύρνης. Δημοσίευσε στην *Αποθήκη των ωφελίμων γνώσεων* αποσπάσματα από το επικό και πατριωτικό στιχούργημα *Ο Κυδωνιάτης* και άλλα δύο ποιήματα.³⁰ ένα ποίημα στον *Αστέρα της Ανατολής* αφιερωμένο στον Παναγιώτη Σούτσο³¹ και ένα δεύτερο στη *Φιλολογία* αφιερωμένο στον αδελφό του Αλέξανδρο Σούτσο,³² με αφορμή την επίσκεψή του στη Σμύρνη. Προς το τέλος της χρονιάς³³ εξέδωσε τον μακροσκελή *Κυδωνιάτη*,³⁴ που αγγίζει τους 3.000 δεκαεξασύλλαβους στίχους, στην Αθήνα –πρωτεύουσα όχι μόνο του νεοσύστατου ελλαδικού κράτους αλλά και της ρομαντικής ποίησης– αφιερωμένο στον Παναγιώτη Σούτσο· στο τέλος του τόμου προσέθεσε και άλλα, συντομότερα, ποιήματα, ορισμένα από τα οποία είχαν ήδη δημοσιευτεί μέσα στην ίδια χρονιά, καθώς και άλλα αδημοσίευτα. Στην έκδοση πρόταξε, επίσης, μια εκτενή εισαγωγή με πλούσια ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία για τις Κυδωνίες και τη δράση επιφανών Κυδωνιέων. Χάρη στον ελεγειακό *Κυδωνιάτη* η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας συγκράτησε το όνομα του «μελαγχολικού ποιητού»³⁵ ανάμεσα στους ελάσσονες του ρομαντισμού που «χωρίς σημαντικό έργο, έχουν συνδέσει την ποίηση με τα νιάτα τους».³⁶

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της γραφής και του ύφους του Σαλτέλη είναι η ακατάσχετη μακρηγορία, για την οποία είχε συναίσθηση και ο ίδιος: «Συγχωρήσατέ μου την πολυλογία· η έξις μου εις το γράφειν είναι παραδόξως εναντία προς την δυσκολίαν μου προς το ομιλείν».³⁷ Δίπλα στους 3.000 στίχους του *Κυ-*

²⁸ Εκδόθηκε από το τυπογραφείο της Αμαλθείας. Η μετάφραση *Γοιθίου Βέρθερος* που του έχει αποδοθεί, τυπωμένη στη Σμύρνη στα 1848, παραμένει αθησαύριστη· βλ. Αθ. Χατζηδήμος, «Βιβλία της Σμύρνης με τα τυπογραφεία και τις εφημερίδες της», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τ. 4 (1948), σ. 340-410, αρ. 207 και Σοφία Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων: Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*, Περίπλους, Αθήνα, 1995, αρ. 97, σ. 59.

²⁹ Δημοσιεύτηκε στο τυπογραφείο Γριφίτου με χορηγία του Δ. Χ. Αθανασίου που ήταν συγγενής του Σαλτέλη από τη μεριά της μητέρας του.

³⁰ «Ο Κυδωνιάτης», τ. 6, τχ. 61 (Ιανουάριος 1842) σ. 7, «Όνειρος», τ. 6, τχ. 64 (Απρίλιος 1842) σ. 64, «Ο πλους μου», τ. 6, τχ. 69 (Σεπτ. 1842) σ. 136-137.

³¹ «Η οπτασία μου», (9.1.1842) σ. 3-4.

³² «Ποιήσεις: προς τον κ. Αλέξανδρον Σούτσον», τ. 1, τχ. 6 (Φεβρουάριος 1842) σ. 187.

³³ Βλ. την προκήρυξη της έκδοσης στην εφημερίδα *Αστήρ της Ανατολής*, 28.11.1841.

³⁴ Αλέξης Πολίτης, *Η Ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος 1830-1880*, ΠΕΚ, Ηράκλειο, 2017, σ. 94-96, 164, 250, 352-420.

³⁵ *Κυδωνιάτης*, σ. ρ'.

³⁶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Γνώση, Αθήνα, 2000, σ. 392.

³⁷ Επιστολή Ν. Ι. Σαλτέλη 12/24 Νοεμβρίου 1843 από το Παρίσι προς τον Καΐρη στη Μασσαλία, Δημ. Ι. Πολέμης, *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος τρίτον. Επιστολαί προς Θεόφιλον Καΐρην. Τόμος δεύτερος 1839-1845*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1998, σ. 171-173.

δωνιάτη θα πρέπει να προσθέσουμε τα άφθονα και πληθωρικά περικείμενα σε κάθε του έκδοση: εισαγωγικά σημειώματα, αφιερώσεις, πρόλογοι, σημειώσεις και παραπομπές. Ένα δεύτερο γνώρισμα είναι η ταύτιση του συναισθηματικού και διανοητικού του κόσμου με τον γενέθλιο τόπο. Οι Κυδωνίες, η ιστορία, η πνευματική προεπαναστατική ακμή και το δυναμικό τους, η τραυματική καταστροφή δεν ενέπνευσαν αποκλειστικά τη ρομαντική ιστορία του *Κυδωνιάτη*. έθρεψαν σταθερά και ανεξίτηλα «την μούσαν του μελαγχολικού ποιητού».³⁸

Τα μυθιστορήματα που μετέφρασε ο Σαλτέλης προέρχονται από διαφορετικές στιγμές της γαλλικής γραμματείας. Το κωμικό μυθιστόρημα ηθών του Alain-René Lesage *Le diable boiteux*,³⁹ που συνδυάζει τον ρεαλισμό με τον κόσμο του μαγικού και του φανταστικού και απομυθοποιεί τον διάβολο μέσα από το πρόσωπο του Ασμοδαίου, ανήκε στην πρώιμη παραγωγή του γαλλικού Διαφωτισμού. Το μελοδραματικό μυθιστόρημα του Gustave Drouineau, *Ernest ou le travers du siècle*, που παρακολουθεί την αποτυχημένη προσπάθεια ενός επαρχιώτη ποιητή να αναζητήσει την τύχη του στο Παρίσι, μετέφερε τις ιδεολογικές ανησυχίες της ρομαντικής γενιάς στα χρόνια της Παλινόρθωσης, στις παραμονές της Ιουλιανής Επανάστασης. Μολονότι οι μεταφράσεις είδαν το φως με απόσταση μόλις τριών χρόνων, φαίνεται ότι υπαγορεύτηκαν από διαφορετικά κίνητρα.

Η αφιέρωση της μετάφρασης του *Χωλού διαβόλου* στον Ευστράτιο Πέτρου και οι θερμές ευχαριστίες που του απευθύνει ο Σαλτέλης για τις διορθώσεις του στο κείμενο υποβάλλουν την εικασία ότι «μέντοράς» του ήταν ο δάσκαλός του. Το «μυθιστορικό σύγγραμμα» ήταν γνωστό στον ελληνισμό από την τελευταία δεκαετία του προηγούμενου αιώνα, όπως πιστοποιεί η διακειμενική του εκμετάλλευση στον «Ανώνυμο του 1789»⁴⁰ και η παρουσία αντιτύπων στο γαλλικό πρωτότυπο σε ιδιωτικές και σχολικές βιβλιοθήκες.⁴¹ συμπεριλαμβανόταν, χωρίς αμφιβολία, από καιρό στα μεταφραστικά desiderata που δεν είχαν καταφέρει να φτάσουν στο τυπογραφείο.⁴² Ήταν ένα από τα δημοφιλή και πολυμεταφρασμέ-

³⁸ *Κυδωνιάτης*, ό.π.

³⁹ Πρώτη δημοσίευση στα 1707, επαυξημένη έκδοση στα 1726. Από το 1737 κ.ε. δημοσιεύεται με την προσθήκη του τελευταίου κεφαλαίου «Les Béquilles du Diable boiteux», βλ. Roger Laufer, *Lesage ou le métier du romancier*, Gallimard, Παρίσι, 1971, σ. 135. Ο Σαλτέλης το μεταφράζει στον τίτλο του βιβλίου «Αι ράβδοι του» και στον τίτλο του κεφαλαίου «Αι βακτηρία [...]

⁴⁰ Ανήκει στα διακείμενα της *Αληθούς Ιστορίας*, γνωστής ως «Ο Ανώνυμος του 1789», βλ. Στέση Αθήνη, «Η οικογένεια του Χωλού διαβόλου», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική. Από το Διαφωτισμό έως σήμερα. Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, (3-6 Νοεμβρίου 2011). Μνήμη Παν. Μουλλά, Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, Τμήμα Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σοκόλη-Κουλεδάκη, Αθήνα, 2014, σ. 228-243.*

⁴¹ Αντίτυπα έχουν εντοπιστεί στη σχολική βιβλιοθήκη των Μηλεών, η οποία προήλθε, κυρίως, από τη συλλογή του Άνθιμου Γαζή και του εικαζόμενου συγγραφέα της *Αληθούς Ιστορίας* Γρηγόριου Κωνσταντά, καθώς και στην ιδιωτική βιβλιοθήκη του βαρώνου Κωνσταντίνου Μπέλιου στη Βιέννη.

⁴² Ολοκληρωμένη μετάφραση που δεν έφτασε στο τυπογραφείο είχε πραγματοποιηθεί στην Πέστη το 1810 από τον Αλέξανδρο Ρίζου Δρομούση: *Ο κουτσός διάβολος επαυξηθείς με τας πατερίτσας του κουτσού διαβόλου, εκ του γαλλικού του Λεσάζ εις την απλοελληνικήν διάλεκτον παρά του Αλεξάνδρου Δρομούση εν Πέστα 1810*. βλ. Στέση Αθήνη, «Αλέξανδρος Ρίζου Ρίζου Δορ(ρο)μούσης (1769-Πέστη 1841): η πολιτισμική ταυτότητα ενός θεσσαλού εμπόρου της Διασποράς», *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά του Δ΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου*

να γαλλικά μυθιστορήματα, που έπρεπε να εισαχθούν για να διαμορφωθεί ένα ποιοτικό μυθιστορηματικό ρεπερτόριο. Στην προκήρυξη για την έκδοση της μετάφρασης που την είχε συντάξει ο Σαλτέλης το 1836,⁴³ το λανσάριζε ως έργο «περιφήμου» και «κλασικού σοφού της Γαλλίας» που «εθαυμάσθη απ' όλων των ευρωπαϊκών εθνών τους σοφούς, και είλκυσε όλας του αιώνας του και των μεταγενεστέρων τας ψήφους».⁴⁴ στόχος ήταν να καταστεί «το σύγγραμμα τούτο κοινόν εις το αγαπητόν ημών έθνος». Δεν είναι τυχαίο ότι το εξίσου γνωστό και σημαντικό έργο του Lesage *Gil Blas*, η νεοελληνική μεταφορά του οποίου επίσης εκκρεμούσε από καιρό,⁴⁵ εμφανίστηκε την ίδια χρονιά (1836), στο Βουκουρέστι (οι τρεις πρώτοι τόμοι) σε μετάφραση Μανουήλ Σεργιάδη· η δημοσίευση της εξάτομης έκδοσης του *Zil Blas* θα ολοκληρωνόταν το 1837, στερώντας από τον Σαλτέλη την μεταφραστική πρωτιά.

Η προσωπικότητα και το πλούσιο έργο του Lesage δεν απασχόλησε –τουλάχιστον στον πρόλογο– τον Σαλτέλη, πέρα από τις λιγοστές αράδες που παραθέσαμε. Η υπεράσπιση της νεωτερικής ειδολογικής ταυτότητας του κειμένου που συνόδευε, συνήθως, τα μεταφρασμένα, αλλά και τα πρωτότυπα μυθιστορήματα –τουλάχιστον ως την καμπή του 1845 και τη στροφή προς το τερπνό μυθιστόρημα–, τον άφησε, επίσης αδιάφορο. Πρόβαλε πάντως την ηθολογική και ρεαλιστική διάσταση του μυθιστορήματος, συστήνοντάς το ως πινακοθήκη χαρακτήρων, εγγράφοντάς το, ταυτόχρονα, στην αισώπεια παράδοση του κωμικού:

Η γονιμότης και η ποικιλία των εικόνων καθιστώσι το σύγγραμμα τούτο αληθές κάτοπτρον του ανθρωπίνου βίου· από τον ισχυρότατον αυτοκράτορα μέχρι του ευτελεστέρου αχθοφόρου, από την υψηλότητα της δέσποινας της αυλής μέχρι της πτωχοτέρας οπωροπωλητριάς, από τον θεοποιούμενον πατριάρχη μέχρι του εσχάτου καλογήρου, από τον ενδοξότατον ήρωα μέχρι του δειλού λιποτάκτου, έκαστος ανήρ ή γυνή, νέος ή γέρον, ευειδής ή Θερσίτης, ευρίσκει αντίτυπον εαυτού απaráλλακτον· είναι αληθής αισώπειος πήρα με αντεστραμμένα σακκία.⁴⁶

Σύντομες και κοινότυπες ήταν οι αναφορές του στη μεταφραστική διαδικασία:

Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), επιμ. Κων. Δημάδης, Ευρωπαϊκή Επιτερεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα, 2011, τ. Ε', σ. 143-160.

⁴³ Αναδημοσιεύεται στην αρχή της έκδοσης του *Χωλού διαβόλου*.

⁴⁴ *Χωλός διάβολος*, σ. γ'.

⁴⁵ Αναγγελία για την έκδοση της μετάφρασης του *Γιλ Βλας εκ Σαντιλλάνης* από τον Κοδράτο Αθανασίου είχε καταχωρηθεί στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818) 658· η μετάφραση λανθάνει. Σε χειρόγραφο των αρχών του 19^{ου} αιώνα στη Βιβλιοθήκη Κύριλλος και Μεθόδιος της Σόφιας διασώζεται *Απόσπασμα εκ του Gil Blas. Ιστορίας η Υπανδρεία της εκδικήσεως. Μετηνέχθη εκ του Γαλλικού ιδιώματος εις το νέον της απλοελληνικής παρά Αν.[αναστασίου] Πολ.[ολυζωΐδη] του Μελενικίου (1802-1870)*.

⁴⁶ *Χωλός διάβολος*, ό.π.

Ως προς το λεκτικόν, επροσπάθησα να προσεγγίσω εις το χαρίεν και αφελές ύφος του πρωτοτύπου· ηκολούθησα εκ του πλησίον τον συγγραφέα, συμβιβάζων κατά το δυνατόν των δύο διαλέκτων τους ιδιωματισμούς.

Δεν παρέλειψε, πάντως, να δείξει ότι κατέχει τη ρητορική του traduttore traditore και τηρεί τη μεταφραστική δεοντολογία: «Η ελπιζόμενη συγκατάβασις του κοινού και Υμών διά την ανικανότητά μου απαντηθησόμενα λάθη, θέλει είσθαι, Διδάσκαλε, η μόνη αμοιβή των κόπων όσους κατέβαλα».

Στον φλύαρο επιστολικό του πρόλογο φαίνεται ότι τη σκέψη του απασχολούσαν άλλα θέματα. Αφιέρωσε σελίδες ολόκληρες για να καταγγείλει τη δεισιδαιμονία, τη θεοκρατία, τον δεσποτισμό, την τυραννία, να υπερασπιστεί την αρετή και την ελευθερία της συνείδησης. Επικαλούμενος τις δυσμενείς συνθήκες μέσα στις οποίες έφερε σε πέρας τη μετάφραση, «εις τόπον στερούμενον ως όλοι αι τυραννόμεναι πόλεις, παντός ό,τι δύναται να δώσει τροφήν εις το πνεύμα και να υποθάψει της παιδείας τους σπινθήρας»,⁴⁷ ανακαλούσε στη μνήμη δασκάλου και αναγνώστη την ακμή των Κυδωνιών, μνημονεύοντας τους στυλοβάτες της παιδείας τους (Βενιαμίν Λέσβιο, Θεόφιλο Καΐρη, Γρηγόριο Σαράφη).

Σε μακροδομικό, τουλάχιστον, επίπεδο, ο *Χωλός διάβολος*, μπορεί σε γενικές γραμμές να θεωρηθεί πιστή ή ακέραια μετάφραση. Εξαίρεση αποτελεί η ομολογημένη αντικατάσταση δύο ιστοριών («Η δύναμη της φιλίας» και «Παύλος Βαχαβώνος») από δύο άλλες («Μωρός περίεργος» και «Αναστάσιος Ράδας»⁴⁸), επειδή «εφάνησαν απλούστεραι, διδακτικώτεραι και χαριέστεραι».⁴⁹ Ο Σαλτέλης, εσφαλμένα, προσέγραψε και τις δυο στον *Gil Blas*, καθώς η πρώτη, «Μωρός περίεργος»,⁵⁰ είναι η πασίγνωστη νουβέλα από τον *Δον Κιχώτη* του Θερβάντες, όπως παραδόθηκε στη γαλλική διασκευή του Florian.⁵¹

Η παρεμβολή παρένθετων γαλλικών λέξεων και η παράθεση στιχουργημάτων στο γαλλικό πρωτότυπο με την ελληνική απόδοση να ακολουθεί –κατάλοιπα, μάλλον, σχολικής άσκησης στη μετατροπή– δείχνουν την προσήλωση στο γράμμα του κειμένου αλλά, ταυτόχρονα, διατηρούν την ξενικότητά του. Από την άλλη μεριά, η προσθήκη υποσελίδιων σημειώσεων με πραγματολογικά, κυρίως, στοιχεία για τον ισπανικό πολιτισμό –η υπόθεση του μυθιστορήματος διαδραματίζεται με φόντο Μαδρίτη– υπηρετούν την πρόθεση της «αποδεκτής» ή «στοχοκεντρικής» μετάφρασης.

⁴⁷ *Χωλός διάβολος*, σ. ιβ'.

⁴⁸ Παραθέτω τους τίτλους «Histoire de la force de l'amitié», «Pablo de Bahabon» «Histoire de don Roger de Rada»· βλ. Alain-René Lesage, *Le diable boiteux*, επιμ. Roger Laufer, Gallimard, Παρίσι 1984.

⁴⁹ *Χωλός διάβολος*, σ. ια'.

⁵⁰ «Le curieux extravagant», *Les aventures de Don Quichotte de la Manche*, Παρίσι, 1798· ως σημειωθεί στο ίδιο πρότυπο βασίστηκε η πρώτη έντυπη μετάφραση του μυθιστορήματος στα ελληνικά στη Σμύρνη το 1852 από τον Θεόδωρο Κατραμίζ και η δεύτερη διά χειρός του φίλου του Σαλτέλη Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίση (Τεργέστη 1864).

⁵¹ Γιώργος Κεχαγιόγλου-Άννα Ταμπάκη, «Εισαγωγή», *Τσερβάντες Μιχαήλ, Ο επιτήδειος ευγενής don Κισότης της Μάντσας. Η πρώτη γνωστή ελληνική μετάφραση*, φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Κεχαγιόγλου, ΙΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 2007, σ. 83.

Ο Σαλτέλης προσέθεσε, επιπλέον, στο μετάφρασμα, με ιδιαίτερη ομολογουμένως απλοχεριά, μακροσκελείς υποσημειώσεις τέλους, πράγμα επιβεβλημένο κατά την κρίση του, καθώς το «σύγγραμμα [ήταν] πάντη γυμνόν».⁵² έτσι –είτε επειδή αναγνώριζε στη σημείωση μια ανώτερη μορφή λόγου είτε υπακούοντας σε μια μόδα που είχε κατακλύσει τη λόγια κουλτούρα του Διαφωτισμού⁵³– επιβάρυνε το μυθιστόρημα με 22 συνολικά σελίδες (έναντι των 200 που κάλυπτε το μεταφρασμένο κείμενο στους δύο τόμους). Ο υπομνηματισμός αυτός μπορεί να εντυπωσιάζει για την έκτασή του, έχει, όμως, ελάχιστη, κάποτε και ανύπαρκτη, συνάφεια με την υπόθεση και το πνεύμα του κωμικού γαλλικού μυθιστορήματος. Ένας σημαντικός αριθμός σημειώσεων εμφανίζεται με τη μορφή λημμάτων για πρόσωπα της ελληνικής μυθολογίας και της αρχαίας γραμματείας· τα ονόματα υπήρχαν βέβαια στο κείμενο, αλλά ανήκουν στις ειρωνικές τεχνικές του Lesage.⁵⁴ Υπηρετώντας την προλογικά διατυπωμένη πρόθεση να απευθυνθεί «εις τους απείρους μυθολογίας και ιστορίας»,⁵⁵ χειραγώγησε κατ' αυτό τον τρόπο το μετάφρασμα προς την κατεύθυνση του εγκυκλοπαιδισμού και την ενίσχυση της αρχαιογνωσίας. Δεν επρόκειτο, βέβαια, για πρακτική άγνωστη στα μεταφραστικά προηγούμενα του τέλους του 18^{ου} αιώνα και της προεπαναστατικής εικοσαετίας· ήταν, όμως, προσφυέστερη σε περιπτώσεις αρχαιοθελών και αρχαιομυθών κειμένων, όπως, λ.χ. το *Τύχαι Τηλεμάχου* του Φενελόν στη μετάφραση του Π. Δ. Γοβδελά (1801 κ.ε.). Ο Σαλτέλης πήρε αφορμή από φράσεις του κειμένου για να σχολιάσει και να αναπτύξει κοινωνικά και ιδεολογικά ζητήματα (δεσποτισμός, ορθός λόγος, δεισιδαιμονίες, θεοκρατία κ.ά.) και να τα περιβάλλει με την αυθεντία της διαφωτιστικής παρακαταθήκης. Ενέθεσε αριθμητικούς δείκτες, διακόπτοντας τη ροή της ανάγνωσης, για να επισημειώσει την εκτίμησή του σε λογίους και ποιητές (Κοραΐς, Αλέξανδρος και Παναγιώτης Σούτσος) ή την αποδοκιμασία του (Δημήτριος Γουζέλης). Μέσα στη υπερτροφία του περικειμενικού αυτού υλικού αφθονούν τα παραθέματα, οι ρήσεις και τα αξιώματα, στα ελληνικά ή στο ξενόγλωσσο πρωτότυπο, οι υποσημειώσεις και οι βιβλιογραφικές παραπομπές.

Παρά τη μεμψιμοιρία του στην προλογική αφιέρωση ότι ήταν «ελλιπής βιβλίων» και την επίκληση της επιείκειας του δασκάλου του –και κατ' επέκταση του αναγνώστη– ο Σαλτέλης, εκμεταλλεζόμενος προσχηματικά το μυθιστόρημα, περιέβαλε το μεταφραστικό του εγχείρημα με εχέγγυα αυθεντίας τόσο από την περιοχή της αρχαίας γραμματείας (Όμηρος, Πλούταρχος, Μάρκος Αυρήλιος) όσο και της ευρωπαϊκής, κυρίως γαλλικής (Boileau, Molière, Lafontaine, Voltaire, Rousseau, Volney, Condorcet), αλλά και της ιταλικής (Alfieri) ή της αγγλικής (Young) γραμματείας, που δεν πέρασαν απαρατήρητα από το στενό εκδοτικό περιβάλλον της Ερμούπολης: στο βραχύβιο φύλλο *Μούσα, Εφημερίς Φιλολογίας*,

⁵² *Χωλός διάβολος*, ό.π.

⁵³ Anthony Grafton, *Η υποσημείωση*. Μια παράξενη ιστορία*, μετ. Γκόλφω Μαγγίνη, Πατάκης, Αθήνα, 2001, σ. 31, 159.

⁵⁴ Roger Laufer, *Lesage ou le métier du romancier*, Gallimard, Παρίσι, 1971, σ. 135.

⁵⁵ *Χωλός διάβολος*, ό.π.

Επιστημών, Εμπορίου και των Ειδήσεων,⁵⁶ η μετάφραση επαινήθηκε «διά το χαρίεν ύφος [...] και διά τας αξιολόγους σημειώσεις του μεταφραστού».

Αξίζει επίσης να αναφερθεί η πληροφορία από την εφημερίδα *Ο Ερμής, Εφημερίς της νήσου Σύρου, Εμπορική, Φιλολογική και Επιστημονική*⁵⁷ ότι ο *Χωλός διάβολος* ήταν το δώρο που προσέφερε ο τυπογράφος Γ. Μελισταγής στον επιφανή ομότεχνό του Ambroise Firmin Didot κατά τη σύντομη παραμονή του στην Ερμούπολη στις 20 Φεβρουαρίου 1839· ο Γάλλος ελληνιστής το δέχτηκε με χαρά, προφανώς ως δείγμα προόδου της τυπογραφικής τέχνης και του ελληνικού βιβλίου, που τα είχε στηρίξει ποικιλοτρόπως.

Η γόνιμη πρακτική, πάντως, του υπομνηματισμού, συνυφασμένη με την ιστορία και την ερμηνευτική της μετάφρασης⁵⁸ δεν φαίνεται να προσέδωσε ερμηνευτικά κλειδιά στο κείμενο ή να μετέφερε ένα στοιχειώδη αναστοχασμό για τη μετάφραση· η καταχρηστική χρήση των σημειώσεων στον *Χωλό διάβολο* εξαντλήθηκε στην επίδειξη πολυμάθειας, εκλεκτικών συγγενειών ή προσωπικών σχέσεων. Θα διατυπώναμε λοιπόν την άποψη ότι η νεοελληνική μεταφορά του σημαντικού αυτού γαλλικού μυθιστορήματος εγείρει αμφιβολίες για τη μεταφραστική συνείδηση του πρωτόπειρου Κυδωνιάτη και την αντίληψή του για τη μεταφραστική πράξη.⁵⁹ υποτιμώντας τις αδυναμίες ενός μεταφραστικού πρωτόλειου που δεν απείχε πολύ από τη σχολική άσκηση και παρακινούμενος, ταυτόχρονα, από την καλή φήμη του γαλλικού μυθιστορήματος και από τη στήριξη του δασκάλου του, ο Σαλτέλης έσπευσε να το τυπώσει. Η προλογική του δήλωση «δεν εδειλίασα να δειχτώ εις τον λαμπρόν της τυπογραφίας ορίζοντα με των γνώσεών μου τα πενιχρά ράκη»⁶⁰ ενδέχεται να δίνει μια απάντηση για την εσπευσμένη του απόφαση: η μετάφραση μέσα από την έντυπη εκφορά της προσέφερε το όχημα για την εμφάνισή του στη δημόσια σφαίρα. Είναι ενδεικτικό ότι τέσσερα χρόνια αργότερα, στη βιβλιοπαρουσίαση της νέας του μετάφρασης στο σμυρναϊκό περιοδικό *Η Φιλολογία*,⁶¹ ο Σαλτέλης εμφανιζόταν πλέον αναγνωρίσιμος στις εμπορικές, τουλάχιστον, πρωτεύουσες του βιβλίου:

μολονότι ο κύριος Σαλτέλης έγινεν αρκετά γνωστός εις τον φιλολογικόν μας κόσμον διά τας βαθείας αυτού γνώσεις και την ικανότητά του, οφείλομεν όμως εις αυτόν ιδιαιτέραν χάριν ότι μας ενέδυσεν με ελληνικήν στολήν το νέον τούτο Πόνημα, και τον προτρέπομεν να μην απαυδά εις τους επαινετούς του αγώνας.

⁵⁶ Στον αρ. 2, 12.11.1838· η πληροφορία από τον Βασ. Βλ. Σφυρόερα, «Οι πρώτες εφημερίδες της Ερμούπολης: Φιλολογικές και πολιτικές ανιχνεύσεις», *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, ΟΜΕΔ, Αθήνα, 1995, σ. 302.

⁵⁷ Στο Παράρτημα του αρ. 51-52, 25.2.1839. Ευχαριστώ θερμά και από εδώ τον κ. Φρειδερίκο Ρούσσο που είχε την καλοσύνη να θέσει υπόψη μου την πληροφορία και να μου αποστείλει ηλεκτρονικά το φύλλο της εφημερίδας.

⁵⁸ Maryvonne Boisseau, «Présentation», *Palimpsestes*, 20 (2007) URL: <http://palimpsestes.revues.org/81>, ανάκτηση: 3.3.2019.

⁵⁹ Mathieu Guidère, *Introduction à la traductologie. Penser la traduction : hier, aujourd'hui, demain*, De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve, 2010, σ. 13.

⁶⁰ *Χωλός διάβολος*, σ. ιβ'.

⁶¹ Στον τ. 1, τχ. 5 (Ιαν. 1842), σ. 160.

Η μετάφραση του ογκωδέστατου μυθιστορήματος *Ερνέστης ήτοι η διαστροφή του αιώνα* –η οποία πρέπει να είχε ολοκληρωθεί στα 1839 αλλά δημοσιεύτηκε δύο χρόνια αργότερα (Σμύρνη 1841)⁶²– υπαγορεύτηκε από διαφορετικά συμφραζόμενα. Το μελοδραματικό ως προς την πλοκή και, συνάμα, στρατευμένο στον αγώνα του πολιτικού φιλελευθερισμού μυθιστόρημα είχε ενθουσιάσει το γαλλικό κοινό του 1829, πραγματοποιώντας δεύτερη έκδοση μέσα σε μια χρονιά· στάθηκε ως πρότυπο για τον Lucien de Rubempré των *Illusions perdues* (1837) του Balzac⁶³ αλλά λησμονήθηκε γρήγορα, χωρίς να καταφέρει να βγει έξω από τα σύνορα της χώρας του. Το δρόμο της λήθης ακολούθησε και ο συγγραφέας του Gustave Drouineau (La Rochelle 1798-1878) που από το 1833 μέχρι τον θάνατό του έζησε έγκλειστος στο φρενοκομείο.

Η διαφορετική στάση του Σαλτέλη απέναντι στη δεύτερη μετάφρασή του διαφαίνεται από τις πρώτες γραμμές του προλόγου. Γραμμένος σε β' ενικό πρόσωπο με αποδέκτη αυτή τη φορά τον Γάλλο συγγραφέα, ξεκινάει με μια εκδήλωση ενθουσιασμού: «Η εντύπωση, την οποίαν μ' επροξένησεν η πρώτη ανάγνωση του Ερνέστου σου, υπήρξε μεγάλη. Αυτής συνέπεια είναι και η μετάφρασις και η δημοσίευσις του ωραίου αυτού συγγράμματος».⁶⁴ Η συνέχεια αναδεικνύει τη συναισθηματική εμπλοκή του μεταφραστή με τον ήρωα: «περιτριγυρισμένος από δυσμενείς περιστάσεις εύρισκα εν μέρει ομοιότητα μεταξύ τινών συμφορών του [Ερνέστου] και των ιδικών μου».⁶⁵ Ο μελαγχολικός επαρχιώτης νεαρός πρωταγωνιστής με ποιητικές φιλοδοξίες από την επαρχιακή Λα Ροχέλλη, που –όπως και ο αυτοβιογραφούμενος μέσα από αυτόν συγγραφέας του– ασφυκτιώντας μέσα στον στενό περίγυρο, την εγκατέλειψε για να αναζητήσει μια καλύτερη τύχη στη γαλλική πρωτεύουσα, ίσως να εξέφραζε τους μύχιους πόθους του Σαλτέλη: τον δρόμο που θα ακολουθούσε και ο ίδιος, αφήνοντας «την πλέον σκοτεινήν του φιλολογικού κόσμου γωνίαν»,⁶⁶ δύο χρόνια αργότερα για το Παρίσι. Ο πρόλογος, συγκινησιακά φορτισμένος, θυμίζει εκ βαθέως εξομολόγηση προς έναν στενό φίλο και ευήκοο συνομιλητή. Ο Σαλτέλης καθιστά τον Drouineau κοινωνό των σκέψεων και των προβληματισμών του· του μιλά για «τη διαστροφή» του δικού του «αιώνα» και του τόπου του, υπαινισσόμενος θρησκευτικές έριδες, τις διώξεις του Καΐρη και του Αλέξανδρου Σούτσου:

οι σοφοί της ενασχολούνται εις ματαίας έριδας περί Βαραχίου, και αφού η εξουσία, επηρεαζομένη από ιερατικές ραδιουργίας, καθείργει τους φιλοσόφους και διδασκάλους του έθνους, καταδιώκει του ποιητάς του.⁶⁷

⁶² Αναγγελία της έκδοσης δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελλάς* 29.11.1839 (αναδημοσίευση από την εφημερίδα *Άργος* της Σμύρνης).

⁶³ Nicole Mozet, *La ville de province dans l'œuvre de Balzac: l'espace romanesque : fantasmes et idéologie*, Slatkine, Γενεύη 1998, σ. 25-26.

⁶⁴ *Ερνέστης*, σ. γ'.

⁶⁵ *Ερνέστης*, ό.π.

⁶⁶ *Ερνέστης*, σ. ξ'.

⁶⁷ *Ερνέστης*, σ. γ'. Βλ., επίσης, Σέρβου, «Ανήσυχτοι και νέοι γύρω στα 1845», ό.π., σ. 234.

Εκμηδενίζοντας την απόσταση ανάμεσα σε μεταφραστική και συγγραφέα δεν distάζει να εκφράσει την αντίρρησή του για ένδειξη υπερβολικής επιείκειας στο πλαίσιο της χριστιανικής ηθικής:

Περί της διασκευής του μύθου σου, περί της δέσεως των επεισοδίων, της περιπετείας δεν έχω τι να ειπώ· είναι τέλεια· η διαγραφή των χαρακτήρων μ' ενθυμίζει πάντοτε τον Θεόφραστον της Ελλάδος, τον Λαβρυιέρον της Γαλλίας [...] Εν έτι μόνον ήθελα επιθυμήσειν· πλειότερους ελέγχους συνειδότος εις τον Πλίνσιον, όταν εις την καταστροφήν αναπτύσσεται αποχρώντος πόσων κακών εγένετο εργάτης· ήθελα ζητήσειν να ίδω προφανή τον δάκτυλον δικαιοκρίτου Θεού, όστις ανέχεται περιμένων την μετάνοιαν, αλλά παιδεύει επί τέλους τρομακτικά την υποκρισίαν, κατά της οποίας εξηκοντίσθη η θεία κατάρα.⁶⁸

Ο Σαλτέλης ανοίγει τον συναισθηματικό του κόσμο όπου την πρωταρχική θέση κατέχει ο γενέθλιος τόπος· μέλημά του είναι να τον κάνει γνωστό στον συγγραφέα. Αφηγείται την ιστορία των Κυδωνιών, αναφέρεται στην προγενέστερη ακμή τους, μιλά για το δράμα της καταστροφής, τον προσκαλεί να περιπλανηθεί μαζί του στην πόλη «των ερειπίων εξερχομένη»:⁶⁹

Ελθέ μετ' εμού... Ιδού τα λείψανα του Γυμνασίου μας! Το δε εις εκείνην την πλευράν μικρόν οικοδόμημα, είναι ήδη το πτωχόν μας Σχολείον και η βιβλιοθήκη του πόσον μικρά είναι... [...] Ιδέ εις την νοτίαν της πόλεως άκραν· εκεί είναι τα δύο Νοσοκομεία, σκεπασμένα από αχνίζουσαν ακόμη τέφραν· εις το εν μόνον ηγέρθησαν ολίγα και ταπεινά οικημάτια, αντί των καταστραφέντων λαμπρών θαλάμων.⁷⁰

Εκτός, όμως, από τη «συμπάθεια» που ένωσε τον μεταφραστή με τον συγγραφέα, στη μεταφραστική δοκιμασία του *Ερνέστη*, πραγματωμένη στο τέλος της πρώτης μετεπαναστατικής δεκαετίας, είναι ανιχνεύσιμα κάποια πρόσθετα κίνητρα που προσδιόρισαν τη μεταφραστική επιλογή. Η ρομαντική σκηνοθεσία του προλόγου, που γράφτηκε «με καρδιοστάλακτα δάκρυα»⁷¹ σε τόπο «ερειπίων και καταστροφής», φαίνεται ότι εξέφραζε τον συναισθηματικό και λογοτεχνικό κόσμο του μεταφραστή, όχι όμως και την κοινωνική και πολιτική του θεώρηση για το μέλλον. Όπως ήδη διαφάνηκε, διέβλεπε στον τόπο του σημάδια ανασυγκρότησης, που δημιουργούσαν ελπίδες. Επιπλέον, την «μούσαν του μελαγχολικού ποιητού» δεν έτρεφε αποκλειστικά η πόλη του «εξερχομένη των ερειπίων της»⁷²

⁶⁸ *Ερνέστης*, σ. λ'.

⁶⁹ *Ερνέστης*, σ. μ'.

⁷⁰ *Ερνέστης*, σ. ν'.

⁷¹ *Ερνέστης*, σ. ε'.

⁷² Ενδεχομένως η μαχητικότητα αυτή του Σαλτέλη για την αναμόρφωση της παιδείας να συνδέεται με την ανασυγκρότηση των Κυδωνιών από το 1840 κ.ε. και την ίδρυση σχολείων· βλ. Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, «Τα εκπαιδευτικά πράγματα στο Αϊβαλί», *Μυτιλήνη και Αϊβαλί*

αλλά και «η Ελλάς αρτισύστατος, αναγεννηθείσα εκ της κόνεώς της, ανακαλέσασα εις τους αγώνας της τα κατορθώματα του Μαραθώνος και της Σαλαμίνας». Το ελληνικό μέλλον διαγραφόταν ευοίωνα:

η πρόοδος των φώτων εις την ελληνικήν νεολαίαν είναι τω όντι γιγαντώδης· δέκα χρόνοι, ακόμη είκοσι χρόνοι Δρουινώ κα θέλεις ιδείν την Ελλάδα μας, αν εξισωμένην όχι, ακολουθούσαν όμως κατά τα φώτα τα λαμπρότερα της Ευρώπης έθνη [...] η νεολαία της [Ελλάδος] από το πνεύμα του ΙΘ' αιώνας αναπτερούμενη, από την συναίσθησιν του προγονικού κλέους εμπνεομένη, έχει την πλέον ευγενή και εις τοιοῦτο έθνος αρμόζουσαν τάσιν [...] μετά δισχίλια έτη αντηχούν πάλιν εις τας Αθήνας, την μητρόπολιν του φωτισμένου κόσμου, η φιλοσοφία του Αριστοτέλους και Πλάτωνος.⁷³

Η διαφαινόμενη ανασυγκρότηση του ελληνικού χώρου, ωστόσο, απαιτούσε νέους προσανατολισμούς, επιτυχημένα πρότυπα. Οι γαλλόπληκτος Σαλτέλης θα τα αναζητούσε στη Γαλλία, θυμίζοντας τη βαθιά συγγένεια με την Ελλάδα:

δεν πρέπει να διακρίνωτ' οι Έλληνες από τους Γάλλους, συγγενείς την φύσιν, συγγενείς το αίσθημα, συγγενείς και τας αδυναμίας και τας αρετάς. Οι Γάλλοι, τιμώντες μάμμην την Ελλάδα, μητέρα την Γαλλίαν, οι Έλληνες αγαπώντες αδελφήν την Γαλλίαν, μητέρα την Ελλάδα, είναι προς αλλήλους συνδεμένοι με δεσμά αδιάρρηκτα και τον εν έθνος τείνει πάντοτε προς το άλλο ως η μαγνητική βελόνη στρέφει προς τον πόλον αδιακόπως· η Ελλάς καυχάται ότι εγέννησε την Γαλλίαν, η Γαλλία είναι υπερήφανος ότι συγγενεύει με την Ελλάδα.⁷⁴

Ο ρομαντικός ποιητής, ο οποίος διέθετε αρκετή αίσθηση πραγματισμού όπως πιστοποιεί η αναλυτική του έκθεση για την τρέχουσα κοινωνική, οικονομική και διοικητική κατάσταση των Κυδωνιών που είχε ετοιμάσει το 1843 πριν φύγει για το Παρίσι, όπου δεν δίσταζε να ασκήσει κριτική στα κακώς κείμενα,⁷⁵ έβαζε στο στόχαστρο την ανεπάρκεια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στην αγγελία που είχε προδημοσιεύσει, απαλλαγμένη από τον ρητορικό στόμφο του προλόγου, σημείωνε: «τα διδακτήριά μας είναι ατελή· δεν εκπληρούσιν αποχρώντος τον σκοπόν της συστάσεώς των, ουδέ δικαιούσι τας ελπίδας των οικογενειάρχων». Η παιδεία έπρεπε να στηριχτεί σε νέες, κοινωνικές βάσεις:

χρεία να μεταρρυθμισθώσιν εις τρόπον, ωφέλιμον δι' όλας των πολιτών τας κλάσεις [...] τα πρότυπα σχολεία μόνα, διοργανιζόμενα αρ-

(Κυδωνίες). Μια αμφίδρομη σχέση στο Βορειοανατολικό Αιγαίο, Ε' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης και Παναγιώτης Μιχαηλάρης, ΙΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 2007, σ. 80.

⁷³ Ερνέστης, σ. γ', δ', ε'.

⁷⁴ Ερνέστης, σ. 3.

⁷⁵ Η ενδιαφέρουσα αυτή ανάλυση που αφήνει να διαφανεί την ιδεολογικοπολιτική του στράτευση στα ζητήματα της εποχής δημοσιεύτηκε ως δεύτερο κεφάλαιο της «Εισαγωγής» στη δεύτερη, επανυξημένη, έκδοση του *Κυδωνιάτη* (Αθήνα 1880).

μοδίως διά τον υιόν του βαθυπλούτου και διά τον υιόν του αχθοφόρου πολίτου, δύνανται να επιτύχωσι τον δίκαιον τούτον σκοπόν.

Ο Σαλτέλης είχε βρει στον γαλλικό πρόλογο του μυθιστορήματος ιδεολογικά ερείσματα στην κριτική που ασκούσε ο Drouineau στο αριστοκρατικό εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας και στις προτάσεις του για την αναμόρφωση της δημόσιας εκπαίδευσης, διατυπώνοντας το αίτημα να ιδρυθούν σχολεία που θα ανταποκρίνονταν στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας. Έκρινε ότι μεταρρυθμιστικές αυτές προτάσεις μπορούσαν να αξιοποιηθούν στην ελληνική περίπτωση:

Το πολυπαθές και αρτυσύστατον Έθνος μας, και όλοι οι ομογενείς μας εν γένει ίσως ωφεληθώσιν από τας πολυειδείς του ιδέας και τόσω πλέον όσω συνδέεται με τα ιστορικά συμβάντα των Γαλλικών μεταβολών και εν μέρει της ενδόξου μας επαναστάσεως.

Σύστηνε το μυθιστόρημα στους συγχρόνους του για την αναμφισβήτητη χρησιμότητα των κοινωνιστικών και παιδαγωγικών του ιδεών:⁷⁶ η «Ελλάς αποκτώσα το σύγγραμμά σου εις την γλώσσαν της θέλει ωφεληθίν· εκθέτει τούτο καθολικάς ιδέας, εφαρμοζομένας εις πάσαν μικράν ή μεγάλην κοινωνίαν». Η ανάγνωσή του θα συνέβαλε

διά ν' αποδειχθεί ότι η ανατροφή την οποίαν λαμβάνομεν εις τα σχολεία οι κατά τον ΙΘ' αιώνα ζώντες αιώνα προόδου και φώτων, είναι ανίκανος να προφυλάξει τον άνθρωπον από την παρακολουθούσαν αυτόν δυστυχίαν. Διά να βελτιωθώσι τα διδακτήρια εις τρόπον, ώστε να έχει τις το μέλλον του ασφαλές, οικοδομών αυτό εις ασφαλείς βάσεις κατά τον καιρό της προόδου του αληθούς πολιτισμού έργον.

Επίσης, όπως διαφαίνεται από χωρία του προλόγου, διατυπωμένα ομολογουμένως με ασάφεια και αφέλεια, ο Σαλτέλης είχε επιδιώξει μια ευρύτερη επαφή με το έργο του Drouineau στο πλαίσιο των διανοητικών, φιλοσοφικών και θρησκευτικών του αναζητήσεων:

η ευεργετική φιλοσοφία του εκλεκτισμού, όστις δεν είν' άλλος, ειμή ο Χριστιανισμός, αμιγής όλων των μεταγενεστέρων προσθηκών, αίτινες τον παρεμόρφωσαν, έλαβεν τον τόπον της φιλοσοφίας του ΙΗ' αιώνος· σήμερα οι Βολταίροι ήθελαν βλάψει τας κοινωνίας, ενώ τας ευεργετούν οι Δρουινώ και οι τούτων όμοιοι.⁷⁷

Η ρομαντική στροφή προς τον χριστιανισμό ή, ενδεχομένως, και οι συζητήσεις που είχε πυροδοτήσει η θρησκολογική έριδα για τις θέσεις του Καΐρη και τη Θε-

⁷⁶ Εφ. Ελλάς ό.π.

⁷⁷ Ερνέστης, σ. θ'.

οσέβεια,⁷⁸ ώθησαν, ενδεχομένως, τον Σαλτέλη να ενδιαφερθεί για την κοινωνικο-θρησκευτική θεωρία ενός νέο-χριστιανισμού (συγγενή προς αυτήν των σαινσιμονιστών), που είχε διατυπώσει ο Drouineau σε μεταγενέστερα μυθιστορήματα, όπως το *Le Manuscrit vert* (1832). Φαίνεται ότι παρακολούθησε γενικότερα τη διανοητική ζωή της Γαλλίας· μια υποσελίδια σημείωση στο μετάφρασμα καταδεικνύει ότι ήταν ενήμερος για τη διδασκαλία του ιδρυτή της σχολής του εκλεκτισμού Victor Cousin, όπως και του εισηγητή του νόμου για τις μεταρρυθμίσεις στη γαλλική εκπαίδευση François Guizot.⁷⁹ Θα συναγάγαμε, λοιπόν, ότι η απομόνωση στις Κυδωνίες δεν τον είχε αποστερήσει από τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με ιδεολογικές, πνευματικές και κοινωνιστικές αναζητήσεις που κυοφορήθηκαν στα χρόνια της Παλινόρθωσης και συνεχίστηκαν και μετά την αποτυχία της Ιουλιανής Επανάστασης, οι οποίες είχαν μεταφερθεί στα ελληνικά περιβάλλοντα από σαινσιμονικούς⁸⁰ ή άλλους κύκλους.

Η δεύτερη αυτή μετάφραση του Σαλτέλη δείχνει να υπαγορεύτηκε από συνειδητή, προσωπική επιλογή. Μέσα από το μυθιστορηματικό είδος που συγκέντρωνε την προσοχή της εποχής του, και, επιπλέον, μέσα από μια μελοδραματική του εκδοχή που συγκινούσε τις ρομαντικές ψυχές, αλλά και από μια υπόθεση που εξέφραζε τα προσωπικά του αισθήματα, συμμετείχε στη συζήτηση για την οργάνωση μιας καινούριας κοινωνίας.

Το μυθιστόρημα δημοσιεύτηκε «ατελές σημειώσεων» τέλους. Ο μεταφραστής αρκέστηκε να ενθέσει σύντομες υποσελίδιες σημειώσεις, για να παράσχει πραγματολογικές διευκρινίσεις· μέσα από παραπομπές ή αναφορές σε άλλα έργα από τη γαλλική γραμματεία άφησε, πάντως, να διαφανεί και πάλι η ευρυμάθειά του. Η μετάφραση ακολούθησε πιστά το γαλλικό πρωτότυπο. Διατηρήθηκαν, πάντως, στο ξενόγλωσσο, με την ελληνική μετάφραση να έπεται, στίχοι και εδάφια, τοποθετημένα ως μότο στην αρχή κάθε κεφαλαίου, προερχόμενα από Γάλλους (Guizot, Mme de Sevigné, Montaigne, Amyot, Molière, Malherbe, Rousseau, Voltaire, Parny, Chateaubriand, Hugo, Mme Tastu, Mme Cottin, Dellile, Soumet, Mas-

⁷⁸ Σέρβου, ό.π.

⁷⁹ Στις ημερολογιακές σημειώσεις του *Ερνέστη* όπου γίνεται αναφορά στις παραδόσεις του Villemain, ο Σαλτέλης υποσημειώνει: «Αι των κυρίων Γυιζότου και Κουζίνου δεν είχαν ακόμη αρχίσειν», σ. 161.

⁸⁰ Το ενδεχόμενο επαφών με σαινσιμονικούς κύκλους θα το αποδίδαμε στη στενή του σχέση με τους αδελφούς Σούτσους, οι οποίοι εξέφρασαν τις απόψεις περί σαινσιμονισμού μέσα από την εφημερίδα τους *Ήλιος* (Ναύπλιο 1833) και είναι ανιχνεύσιμες σε λογοτεχνικά τους κείμενα· βλ., σχετικά, Νάσος Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Νάσος Βαγενάς, επιμ., Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, ΠΕΚ, Ηράκλειο 1997, σ. 43-58. Να προσθέσουμε, επίσης, ότι εκτός από τον νέο-χριστιανισμό που εισηγήθηκαν οι επίγονοι του Saint-Simon, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ανήκε στις βασικές προτάσεις του ίδιου· βλ. Χρήστος Π. Μπαλόγλου, «Προσπάθειες διαδόσεως των ιδεών του Saint-Simon και πρακτικής των εφαρμογών στον ελλαδικό χώρο 1825-1837», *Σπουδαί*, τ. 53, τχ. 3 (2003) σ. 77-108. Για τη διάδοση του σαινσιμονισμού στην Ελλάδα βλ., επίσης, Δέσποινα Προβατά, «Η διάδοση του σαινσιμονισμού στην Ελλάδα. Μια πρώτη προσέγγιση», *Ουτοπικές θεωρίες και κοινωνικά κινήματα στην Ευρώπη, από τον 18^ο ως τον 20^ο αιώνα. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (19-21 Νοεμβρίου 2004). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών*, επιμ. Μαρία Μενεγάκη, Φιλίστωρ, Αθήνα σ. 148-158.

sillon, Lamartine, Delavigne, Le Brun, La Bruyère, Dumas), και σπανιότερα από Άγγλους (Goldsmith, Addison, Byron) ή Ιταλούς συγγραφείς (Tasso),⁸¹ ενδεχομένως ως ένδειξη σεβασμού προς τα μεγάλα ονόματα του ευρωπαϊκού κανόνα. Επίσης, ένα εκτενές στιχούργημα το παρέθεσε στη μετάφραση του φίλου του Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση, προφανώς, για να τον τιμήσει· συμπεριέλαβε όμως και το γαλλικό πρωτότυπο «προς ευχαρίστησιν των δυναμένων να εκτιμήσωσι τα κάλλη και της γαλλικής ποιήσεως».⁸²

Ο Χωλός διάβολος και οι ράβδοι του γνώρισε δεύτερη έκδοση 40 χρόνια αργότερα (Σμύρνη 1878).⁸³ ο διάβολος-παρατηρητής Ασμοδαίος, προδρομικός flâneur (ή πρώιμος ντετέκτιβ) διάνυσε μια γόνιμη πορεία στον χώρο της ελληνικής σάτιρας και της κοινωνικής κριτικής⁸⁴ και το μυθιστόρημα του Lesage είχε αναγνωστική επιτυχία.⁸⁵ Δεν μπορούμε, λοιπόν, παρά να αναγνωρίσουμε στον Νικόλαο Ι. Σαλτέλη ότι εισήγαγε στα ελληνικά ένα μυθιστόρημα του ευρωπαϊκού κανόνα, η μετάφραση του οποίου παρέμεινε μία και μοναδική ως τις μέρες μας. Αν, ωστόσο, η έννοια «λογοτεχνική μετάφραση» απαιτεί κάτι περισσότερο από τη μεταφορά περιεχομένου ή δεν κρίνεται με βάση τη συμβολή στον εμπλουτισμό της γραμματείας άφιξης αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη πνευματικής επικοινωνίας ανάμεσα σε μεταφραστή και συγγραφέα, μια μορφή «μετεμψύχωσης»,⁸⁶ τότε σε μια αφήγηση της ιστορίας των λογοτεχνικών μεταφράσεων το όνομα του Σαλτέλη θα πρέπει να καταγραφεί για το μυθιστόρημα *Ερνέστης ήτοι η διαστροφή του αιώνα*.

⁸¹ Ενδείξεις για την αγγλομάθεια του Σαλτέλη έχουμε ήδη συναντήσει στις σημειώσεις του Χωλού διαβόλου· από την πρόθεσή του να μεταφράσει το *Gli animali parlanti* του Giovanni Battista Casti φαίνεται ότι διέθετε κάποια γνώση της ιταλικής γλώσσας, Χωλός διάβολος, σ. θ', υποσημείωση.

⁸² *Ερνέστης*, σ. 99.

⁸³ Τυπώθηκε στο τυπογραφείο Ν. Σμύρνη.

⁸⁴ Αθήνη, «Η οικογένεια του Χωλού διαβόλου», ό.π.

⁸⁵ «Πόσους εξ αυτών ακούομεν καθ' εκάστην διηγούμενους λεπτομερέστατα και μετ' εμπιαθών δακρύων τα Απομνημονεύματα του διαβόλου, τον βίον της Κυρίας των Καμελιών, του Χωλού διαβόλου, του Κόμητος Μοντεχρίστου, του Περιπλανωμένου Ιουδαίου». *Νέα Αποθήκη των ωφελίμων και τερπνών γνώσεων* 6 (30.11.1859) σ. 7-8· Ζαννετάκης Στεφανόπουλος: «Δεν αναφέρω περί των μυθιστορημάτων της Κ. Λαφαγέτου ουτέ περί του Λεσαγίου άτινα εξεθρόνισαν οριστικών τον Λακαλπρενέδη και την δεσποινίδα Σκουδερή· διότι πάντες ανέγνωσαν τον *Γιλβλάσιον*, πάντες μετά του Ασμοδαίου επισκέφθησαν την κοινωνίαν κατά την εποχήν ότε η Κυρία Μαιντενών εκάλυπτε την όψιν της Γαλλίας και του βασιλέως αυτής διά της προσωπίδος του Ταρτούφου», «Περί του γαλλικού μυθιστορήματος και της επιρροής αυτού επί τα ελληνικά ήθη», *Πανδώρα* τ. 20, τχ. 461 (1.7.1869) σ. 1.

⁸⁶ Theo Hermans, «Literary Translation: The Birth of A Concept», José Lambert – André Lefevere (επιμ.), *La traduction dans le développement des littératures, Actes du XIe Congrès de L'Association Internationale de Littérature Comparée (Paris, 20-24 août 1985)*, Peter Lang, Γενεύη 1993, σ. 99.

RÉSUMÉ

N.I.Saltelis et la traduction des romans au cours de quinze premières années du jeune état grec

Dans le cadre des théories traductologiques orientées vers la figure du traducteur, j'ai choisit d'éclairer l'identité du poète romantique mineur N.I.Saltelis en tant que traducteur des romans. Les riches péritextes de ses deux traductions, *Le diable boiteux* (Ermoupoli 1838) d'Alain-René Lesage et *Ernest, ou Le travers du siècle* (Smyrna 1841) de Gustave Drouineau, font apparaître ses attitudes et ses pratiques traductives. Dans le cas du roman de Lesage qui évoque plutôt une épreuve scolaire de traduction et qui demeure jusqu'à nos jours l'unique traduction en grec moderne de ce best-seller européen de l'époque des Lumières, Saltelis y trouve à la fois un instrument d'étaler son érudition et ses relations personnelles ainsi qu'un moyen de faire son apparition dans la sphère publique. Par ailleurs, les liens que Saltelis tisse avec l'écrivain romantique Gustave Drouineau ainsi que sa « correspondance » avec celui-ci pourraient être inscrits dans la voie qui mènera à la "traduction littéraire".